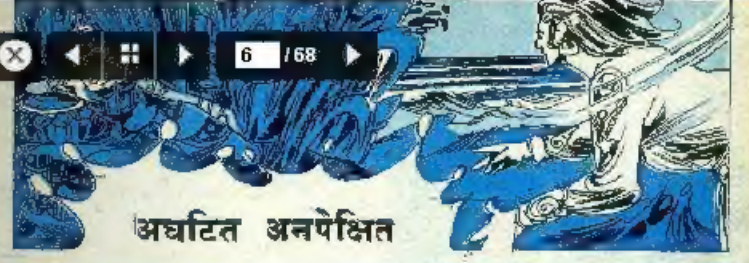

चांदोबा

ऑक्टोबर १९८०

जी. मुरली, नरसापुर

प्र.: भाषा कशा अस्तित्वात आल्या? लिपिसुद्धा नसलेल्या भाषा कशा उद्भवल्या? लिपि नसलेल्या भाषांत पत्रव्यवहार कसा काय होतो?

ज.: भाषा म्हणजे वस्तुना, गुणांना, क्रियांना दिलेली संकेत नामे किंवा शब्द होत. माणसाने वाद इतर प्राणींप्रमाणे सहज प्रवृत्तींनी होत नसते. त्यांना मेंदू असल्या कारणाने त्याने आपल्या बहुकडच्या वस्तु, वातावरण व परिस्थितीतून बदल घडवून अनुभवात ज्ञान संचारव केले आहे. त्यांना हा अनुभव इतरांना काही अंशी अनुकरण करून ग्रहण करता येतो. परंतु तो अनुभव पूर्णपणे कळवा यासाठी त्या अनुभवग्राह्यीवर काही संकेत असावे लागतात. एखादे रोपडे, फुल, फाळ किंवा प्राणी खाण्यायोग्य आहे असे अनुभवाने काही माणसांना कळले आणि त्या खाण्यायोग्य वस्तूंना नावे असतील तर त्या नावाद्वारे सर्वांना ते फळणे शक्य होते.

भाषा जन्मल्या तसाच लिपी जन्मल्या. भाषेप्रमाणे लिपीसुद्धा कृत्रिमच आहे. 'हाप' म्हणून कोणी एका भाषेत ओरडला तर ती भाषा ज्याला कळते त्यालाच धोका असल्याचा बोध होतो. त्याचप्रमाणे एका भाषेची लिपी ज्याला माहीत आहे त्यालाच ती उपयोगी असते. परंतु लिपीचा उपयोग कोणतीही भाषा बोलणाऱ्यांना होऊ शकतो.

लिपीमुळे भाषांचा उपयोग विस्ताराने होतो. कधी काळी फेटलेल्या दोन व्यक्ती इजरायेल मैल दूर जाऊन राहल्या तरी पत्रव्यवहार करून परस्परांची मैत्री कायम राखू शकतात. इंग्लिश भाषेला लिपी नसती तर जगात कोठे काय चकले हे आपल्याला काही मासांत कळू शकले असते का? लिपी नसत तर सारेच बातम्या पाठविणे शक्य झाले असते का?

तरी लिपी येत नसलेले लोकमुळां दूरदूर बातम्या पोचल्या करतातच. आश्रित एक श्रेश्ठात पडलेल्या घटनेने कोकटो मैल दूरच्या प्रवेशातील लोकांना 'रेलिंगमनी' पेक्षा जास्त वेगाने दफ कवीचे वाजवून कळवीतच असत म्हणे. त्याचप्रमाणे अमेरिकन इंडियन धूर कंकल त्या द्वारे दूर प्रदेशातल्या लोकांना संदेश पळवीत लवच म्हणे. परंतु कक्षाचा जावाज आणि धूर ओकरप ह्यात विरल जातात, लिपी द्वारे पाठविलेल्या बातम्या व प्रदेशांमधील वास्तव काळ टिकत नाहीत.

[८६]

मुल्हाची शिक्षा

सिंहलदेशाचा राजा श्रीमंतवाहन याचा मुलगा कंदर्पकेतू हा फार सुंदर होता. एके दिवशी एका व्यापाऱ्याने त्याला एक विचित्र बातमी सांगितली. म्हणे प्रत्येक चतुर्दशीच्या दिवशी समुद्राच्या मध्यभागी कल्पवृक्षाखाली एक लोकातीत सुंदर स्त्री सुंदर वस्त्रालंकार धारण करून एका शायंवर बसलेली दिसते.

कंदर्पकेतूला त्या स्त्रीला पाहण्याची तीव्र इच्छा मनात उद्भवली व त्याने, व्यापाऱ्याने सांगितलेल्या दिवशी त्या जागी जाऊन कल्पवृक्षाखाली त्या अत्यद्भुत सुंदर तरुणीला पाहिले. त्याला पाहताच ती सुंदरी समुद्रात बुडी मारून अदृश्य झाली.

तिच्या सौंदर्यावर भाळलेल्या कंदर्पकेतूने समुद्रात उडी टाकली आणि समुद्राच्या

तळात गेला. समुद्राच्या तळात एका सोन्याच्या वाड्यात विद्याधर स्थायामध्ये ती स्त्री एका स्वर्णशय्येवर बसलेली होती.

तिने त्याला पाहून त्याच्याजवळ एका विद्याधर स्त्रीला पाठविले, ती विद्याधर स्त्री त्याला म्हणाली—'ही सुंदरी कंदर्पकेतू नावाच्या विद्याधर राजाची मुलगी आहे. तिचे नांव 'रत्नमंजरी' आहे. तिला पाहून तिच्यावर भाळलेला कोणी साहस करून समुद्रात उडी टाकून या सोन्याच्या वाड्यात येईल त्याच्याशीच लग्न करीन वशी या विद्याधर राजकन्येने प्रतिज्ञा केली आहे म्हणून ही तुमच्याशी विवाहाला तयार आहे.'

कंदर्पकेतूला आनंद झाला व त्याने तिच्याशी बांधवं विवाह केला. दोघे त्या स्वर्णभवनातच काहीकाळ स्वर्गसुख उपभोगीत राहिले.

पंचतंत्र

वर घंटाकर्ण नावाचा एक राक्षस आला आहे.

ती बातमी कळल्यानंतर त्या पर्वतावर लाकूडफाटा आणायला जाणारे लोक भयभीत झाले. कोणी वर नव्हत गेला नाही.

वास्तविक गोष्ट अशी होती की एक घंटा चोकून नेणाऱ्या चोराला पळून जात असता एका वाघाने ठार केले होते व त्याच्या हातावली घंटा काही माकडांना सापडली होती. ती माकडे ती घंटा मग्न मग्न वाजवीत. म्हणून ब्रह्मपूरला राहणाऱ्या लोकांना ती घंटा वाटेला त्यावेळी ऐकू येई. ती घंटा वाजविणारा घंटाकर्ण राक्षस असावा असा विचार करून कित्येक जण गाव सोडून निघून गेले. कारण तो राक्षस नरभक्षक आहे आणि एखाद्या माणसाला त्याने घरले की त्याला खाऊन टाकीपर्यंत घंटा वाजतच राहते अशी वार्ता कोणी तरी उडविली होती.

घंटाकर्ण राक्षसाला ठार करण्यासाठी जो कोणी मारण होम करील त्याला एक हजार स्वर्णमुद्रा इनाम दिले जाईल अशी दवंडी त्या देशाच्या राजाने जाळविली.

त्या घंटेचे गुपित एका नर्वेकीला माहीत होते. ती आपल्या त्रिपंकराला गुप्तपणे भेटण्यासाठी त्या पर्वतावर निर्वन स्वानी जात असे. अशाच एका वेळी तिनं घंटा

वाजवत असल्या माकडांना पाहिले होते.

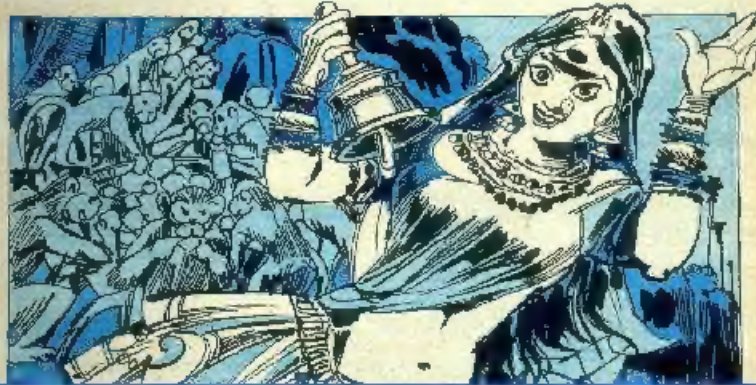
दवंडी ऐकून ती राजाला जाऊन भेटली आणि राजसाला ठार करण्यासाठी ती मारण होम करण्यास तयार असल्याचे तिने सांगितले. नंतर तिने रांगोळी काढली आणि गणपतीची पूजा करून काही तांत्रिक क्रिया केल्या. नंतर एक पाटीमर माकडांना आवडणारे खाद्यपदार्थ फळे वगैरे घेतली आणि पर्वत चढून गेली. नंतर तिने माकडं रहात तिचे ती फळे वगैरे फेकली. माकडांनी घंटा सोडली व फळे खायला लागली. तिने चटुदशी घंटा उचलली आणि पर्वतावरून उतरून गावात आली व राजाला म्हणाली—“मी घंटाकर्णाचा वध करण्यासाठी

मारण होम केला आणि त्याची घंटा काढून आणली. वापुळे आपल्याला घंटेचा आवाज कधी ऐकू येणार नाही.”

त्यानंतर घंटेचा आवाज येईलच कसा? राजाने सिला हजार स्वर्णमुद्रा दिल्या.

घुंगारांची ह्रीस
एका देशात उज्ज्वल नावाचा एक गाडीवान होता. त्याचे पुर्तुग्य असे की कोणी त्याची गाडी भाड्याने घेत नसे. गाडीवानाच्या घंटात त्याच्या पोटापाण्याची व्यवस्था होतनाथी झाली.

“बोट भरल्याला निरुपयोगी वृत्ती आणि जीवित चालवायला निरुपयोगी देश कितीकाळ धरून ठेवायचा? ‘अखिल विश्वचि माझ घर’ असे असता कोठेही

त्या स्वर्णमंदिरातील एका मोठ्या दालनात रत्नमंजरीचा सोन्याचा पुतळा ठेवलेला होता. “ह्या पुतळ्याला हात लावत कामा नसे. हात लावला तर हर्षनाश होईल!” या शब्दांत रत्नमंजरीने कंदर्प-केतूला पूर्वीच सांगितले होते.

तरी देखील एकदा रत्नमंजरी जवळ नसताना कंदर्पकेतूने त्या पुतळ्याला हात लावलाच. सगळे त्या पुतळ्याने त्याला जोराने लाच मारली. ती लाच लागताच कंदर्पकेतू सिंहल द्वीपात येऊन पडला.

मारण होम

श्रीपर्वत प्रदेशातल्या ब्रह्मपुर येथे एक बातमी पसरली की पर्वताच्या शिखरा-

आऊन पोटापाण्यापुरतापेक्षा करायला काय हरकत आहे?" असा विचार करून तो स्वदेश सोडून परदेशात गेला.

वाटेत त्याला एक वाळवंट लागले. तिथे त्याला एक उंटाने पिल्लू दिसले. ती मादी होती. त्या पिल्लाची आई उंटीण आपल्या पिल्लाला सोडून कोठेतरी निघून गेली होती.

त्याच त्या उंटाने पिल्लू घरी भाणले आणि रानातून गवस आणून त्याला चारा घालू लागला. ते पिल्लू म्हणजे मादी होती. ते मोठे झाले आणि उंटीण होऊन उंटाने हिंडू फिरू लागले. त्या उंटीणीला पिल्ले झाली. ती ती भाड्याने देऊ लागला. त्याचा उदरनिर्वाह छान चालू लागला.

तो वाळवंटात मखून मघून त्या उंटीणीवर वचून राजस्थान, मारवाड व गुजरात वगैरे प्रदेशात प्रवास करी आणि लहान लहान उंट विकत घेई. आपल्या उंटाने काळप त्याने वाढविला.

त्याने विकत घेतलेल्या उंटांमध्ये एक फार सुंदर होता. म्हणून त्याने त्याच्या

गळघात चांदीचे घुंगरू बांधले. तो उंट चाले तेव्हा घुंगरांचा मंजुळ आवाज ऐकू येई. म्हणून त्या उंटाला आपल्या घुंगरांचा थोडा बंधही बघला. घुंगरू नसलेल्या उंटांना त्याचा हेवा वाटे.

एकदा त्या उंटांचा कळप जंगलात चरायला गेला असता घुंगरूवाला उंट मागे एकटा राहून गेला. तो आनंदाने उडव्या कारीत हिडत असता तो एकटा मागे पडल्याची गोष्ट त्याला कळलीच नाही.

एका म्हातान्या उंटाने त्याला पाहिले व म्हणाला—“बेवधा, तू एकटा मागे पडलास की रे! सिंह वगैरे हिंस्र प्राणी आहेत बरं का! तुझ्या घुंगरांच्या आवाजाने ते तक्की घेतील.”

तरी घुंगरूवाला उंटाने दुर्लक्ष केले. उंटांचा कळप धुकटीआड झाला. काळोख पडला. घुंगरूवाला उंट वाट माहीत नसल्यामुळे बटकत फिरू लागला. त्याच्या घुंगरांचा आवाज ऐकून एक सिंह आला आणि त्याने त्या उंटाने पोटा काढले.

[४]

[कुंभजिनी राज्याचे सैन्य खजिना भरण्यासाठी परकी राज्यांवर स्वारीला निघाले. त्याच वेळी त्यांना शैलेश्वर दिसले. तांदळांमुळे काही युद्धनौका समुद्रात बुडाल्या. काही सैनिक एका बेटावर पोचले. तेथे फुर वनावरांच्या व मात्तिकांच्या हातून स्वतःला वाचवून ते पळू लागले पुढे—]

सेनापती सगरसेन व सैनिक तसेच पळत सर्व निश्चित होऊन एका जागी वम राहल्यावर एका डोंगराळ प्रदेशात ध्यायला बाबले. पोचले. तेथे त्या भयंकर एकाक्ष मात्तिकाचा पण आता पुढे काय करायचे? हा प्रश्न आवाज आता त्यांना ऐकू येत नव्हता. सर्वांच्या समोर उभा होताच. सुटला नव्हता. जिवावरचे मकट टाळले असे वाटून त्यांनी त्यांना वाटत होतेच की पुन्हा एखाद्या समाधानाची श्वास घेतला. त्याला आणखी मोठ्या संकटात सापडण्यापूर्वी या मंत्र-एक कारण होते. त्यांचा पाठलाग करणारे द्वीपातून निसटून बाहेर पडले पाहिले परंतु चतुराक्षाने काळे घुबड आणि वनमाथूस-बेट सुटायचे कसे? आपण सोडून आलेल्या सुद्धा कोठे त्यांना दिसत नव्हते. अशातच ते युद्धनौका समुद्रात कोळत्या बाजूला आहेत?

युद्ध नौकात ज्या सैनिकांना आपण सोडून आलो त्यांच्यावर काही प्रसंग गुदरला तर नसेल? आपण या बेटावर आहो तरी कोठे, कोणत्या दिशेला?

सर्व बेटावर पसरलेल्या या अरण्यात पूर्व, पश्चिम की इतर दिशा कशा कळणार? त्या प्रदेशात जिकडे पहावे तिकडे डोंगर नि पर्वत आणि गगनचुंबी वृक्ष नि झाडे आणि झाडांवर चढलेल्या नासमोडी नेली. दिशा कळल्या तर ना आपण आहो कोठे हे कळणार?

या गुंतागुंतीच्या प्रदेशाच्या जाळघात समरसेन सापडला असता एकाएकी आका- वातून बघ नाहीसे होऊ लागले आणि

सूर्यवेगाने ऋतूले, सूर्य होता त्या दिशेला पाहिल्यावर दिशाने ज्ञान झाले आणि आपण आता बेटावर कोणत्या जागी आहो ताची कल्पना समरसेनाला झाली.

तो आपल्या अनुयायांना म्हणाला— "आपण या वेळी या मंजरीपाच्या पश्चिमे- कडे आहो. आपल्या युद्ध नौका पूर्वेकडच्या किनाऱ्यावर आहेत."

"तरमग आपण काय वाटेल ते करून पूर्वेकडील किनाऱ्यावर पोचले पाहिजे." एक सैनिक म्हणाला.

"हे मुझे म्हणणे बरोबर आहे, परंतु पूर्वेकडील किनाऱ्यावर पोचणे सोपे नाही. वाटेत कोणकोणत्या संकटांना तोंड द्यावे लागेल, नकळे. सरळ पूर्वेकडे जायचं झालं तर वाटेत मोठमोठे डोंगर व जंगले आहेत. त्याचबरोबर क्रूर रानटी जनावरेही आहेत. त्यांच्या तोंडातून बांचली तर पूर्वेच्या समुद्र- किनाऱ्याला आपण पोचणार." असे म्हणत समरसेनाने निराशेचा दीर्घस्वास सोडला आणि एका झाडाळा टेकून उभा राहिला.

स्वतः सेनापतीच निराश झालेला पाहून सैनिकांचा मुद्दा धीर खचला. समरसेनाच्या ते लक्षात आले. म्हणून तो म्हणाला— "तुम्ही म्हणता तसे पूर्वेकडच्या किनाऱ्या- कडे पळणेच सर्व तऱ्हेने बरोबर दिसते आहे. मलासुद्धा तसेच वाटते आहे. आपण

तसेच करू या. आता वाटते तीच वायला लागणारी अनेक संकटे व धोके हे आहेतच! आपल्या हातात तलवारी आहेत व आपल्या डोक्यावर कुंडलिनी देवीचा वरदहस्त आहे. तेव्हा आपण मिण्याचं कारणच नाही. येईल त्या संकटांना तोंड देऊन आपण आपल्या गम्यस्थानी सुरक्षित पोहोचूच! तरमग निःशंकपणे चला, माझ्या- बरोबर!" सैनिकांना या शब्दात धीर देत समरसेन निघाला.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर समरसेन एकाएकी थांबला व म्हणाला— "बाबा, तुम्ही सर्व थांबा!" त्याने सर्वांना थांबा- यला खूणही केली. त्यांना समोर एक भयंकर दृश्य दिसले. ते दृश्य मोठमोठ्या शूर साहसी वीरांच्या मुद्दा अंगावर कांटा उभा राहील असे भयंकर होते.

एक मोठे अजगर रथांच्या समोरच थोड्या अंतरावर आडाच्या कांबांवरून खाली सरकत येत होते. दोन चित्ते निश्चित उभे होते. ण्णुकाही रथांना रथांच्यावर अजगर उडी मारणार असल्याची कल्पनाच नव्हती.

समरसेन ज इतर सैनिकांसमक्ष एका चित्यावर त्या अजगराने हल्ला केला आणि त्याचे डोके आपल्या तोंडात घसून त्याच्या अंगाला निळखा देऊ लावला. ते दृश्य

पाहून दुसरा चित्ता म्याला आणि तेथून पळून गेला.

परंतु लगेच पोडपा वेळाने तो परतला आणि अजगराच्या निळरुपातून स्तब्धता सोडविण्यासाठी धडपड करीत असलेल्या साथीदाराला पाहून ओराने गरजला आणि त्या अजगरावर धावला.

त्या भयंकर परिस्थितीत समरसेनाने आपल्या अनुयायांना धीर देत म्हटले—
“पाहिलेत कसले भयंकर व्हड चालू आहे ते! आपणा सर्वांना पुढल्या वाटेवर याच तऱ्हेच्या संकटांना सावधपणे तोंड द्यावे आहे.

त्यानंतर सर्वजण दुसऱ्या बाजूने जाट काढीत पडे निघाले. ती जाट पायी चाला-

पला तितकीशी चांगली नव्हती. डोंगरी ओहोळांच्या पाण्याने त्या बाजूची जमीन खोल चिल्लाने भरलेली होती. त्या बाजूला चिकडे पहावे तिकडे उंच गवताची कुरण बोरू आणि बांबूची बेटे पसरलेली होती. त्यांच्या मधून जाट काढीत पुढे जाणे तितके सोपे नव्हते. त्या परिस्थितीत सर्व सैनिकांना सावधपणे दळहावावर आपले पंचप्राण घेऊन पुढे जावयाचे होते, समरसेन पुढे होता व मार्ग काढीत होता आणि मधूनमधून आपल्या अनुयायी सैनिकांना प्रोत्साहन देत होता.

आपसी भोडे अंतर चालून समरसेन सैनिकांना म्हणाला—“हे पहा, हा सर्व प्रदेश पाणथळ दिसतो आहे. येथे जे तलाव आणि डबकी दिसत आहेत त्याच पाण्यात राहणारे भयंकर प्राणीमुढा असण्याची शक्यता आहे. सरी जंगली जनावरांइतके पाण्यातील प्राण्यांना म्हायचे कारण नाही.”

समरसेनचे बोलणे संपले असेल नसेल तेवढ्यात एक गेंडा बाजूच्या झाडीतून बाहेर आला. त्याला पाहून सर्व सैनिक भावरले आणि कोणत्या बाजूला पळून जावे याचा विचार करू लागले. समरसेन त्यांना सावध करून म्हणाला—

“येथून जाणारी कोठे पळण्याचा प्रयत्न करणे म्हणजे याचन भोवत्या संकटात स्वतः

होऊन उडी घेण्यासारखे आहे. तुम्ही एका पाठीपाठ एक असे रोगीत उभे रहा आणि तळवारी उपखून जरूर वडल्यास एकदम हुस्ला करण्यास तयार रहा.”

गेंड्याने जरा मान उचलून त्यांच्याकडे पाहिले आणि एकदा डबकाळी फोडून पुढच्या पावाने जमीन उकळून सामे फेकू लागला. त्याची ती भयंकर मुद्रा पाहून सर्व सैनिक भावरले. त्यांचा नायक समरसेन काय म्हणतो हे कळीवे म्हणून सर्व त्यांच्याकडे पाहू लागले. समरसेन काही म्हणणार, तितक्यात गेंडा त्यांच्यावर झडप मारण्यासाठी पुढे येऊ लागला.

समरसेन तशीत पुढे होता. त्याने तारी वास्ती एकवटून गेंड्यावर आपल्या तल-

वारीचा वाह केला. दुसरे एखादे जनावर असते, तर जखमी होऊन तत्काळ जमिनीवर कोळू लागले असते परंतु गेंड्याच्या अंगाला तळवारीचा तो धार जणूकाही लागलाच नाही, जशा तऱ्हेने ती गेंडा वाट जागच्या-जाशी उभा होता परंतु गेंडा चिडून गेला होता आणि त्याने एक डबकाळी फोडली.

सर्व आकाश दुमडुमले. नंतर त्याने पुढल्या खुराने जमीन उकळून सैनिकांवर हुस्ला केला. परंतु सैनिक मुळीच भयले नाहीत. त्यांच्या नायकाने जे वाकस दर्शविले होते त्यामुळे त्यांचा उत्साह द्विगुणित झाला होता. त्यांनी गेंड्याला चारही बाजूंनी घेरले व आपल्या तळवारी भोवकून त्याच्या अंगाची चाळणी करून टाकली.

गॅहा जखमी होऊन मोठ्याने डरकाळी फोडून एका बाजूला कोसळला. तेव्हा समरसेन सैनिकांना झुंजाळा—“आपण आता तरी या संकटातून बांचलो. परंतु याची डरकाळी ऐकून जवळपासची कूर जमावरे हा बाजूला नक्की येतील. म्हणून आपण या जागेपासून लवकर पाय काढणे हिताचे होईल.” असे म्हणत तो तेथून निघाला त्याच्या पाठोपाठ सैनिकही निघाले.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्यांना एक मोठे सरोवर दिसले. ते दिसताच काही सैनिकांना पाणी पिऊन तहान भागवून व्याखेसे वाटले. एकजण झुंजाळा ही—“पहा तरी, पाणी कसे स्फटिकासारखे स्वच्छ निर्मळ आहे. पांढरं आंधोळ करायला पण गंतवळ वाटेल.”

ते ऐकून समरसेनाने त्या सर्वांना सावध करित म्हटले—“हे मंत्रहीन आहे, विसरलात वाटते? सावध होऊन काय ते करा.”

ज्या दोन सैनिकांना खूप तहान लागली होती, ते मागेपुढे न पाहता पाण्यात उतरलेच. त्याच वेळी त्यांच्या लक्षात आले की त्यांच्या चारी बाजूंचे पाणी हलू लागले आहे आणि तीनचार मगरीही येऊन त्यांना धरलेच. ते मोठ्याने ओरडले. काढावरून समरसेनाने आणि इतर सैनिकांनी आपले बाण मगरींवर सोडले. परंतु निरुपयोग मगरी त्या दोघांना सरोवरात ओढून घेऊन गेल्याच.

या घटनेमुळे सर्वांना धास्तीचं बसली. समरसेन व इतर चार सैनिक तेथे जास्त

वेळ थांबणं बोक्याचे आहे हे ओळखून तेथून निघाले. आता ते आणखी सावधगिरी बाळगून चालू लागले. थोडे अंतर आणखी चालून गेल्यावर त्यांना आणखी एक मोठे सरोवर दिसले.

ते सरोवर पाहून समरसेनासमोर हा प्रश्न उभा राहिला की हे सरोवर पार करून पलीकडे कसे जावयाचे? परंतु त्याच वेळी पाणी हलत होते ते पाहून समरसेनाला कळायला वेळ लागला नाही की सरोवरात दूर कोणी तरी आंधोळ करतो आहे. परंतु त्याला दूरवर नजर फिरविली तरी माणसाची आकृती विसली नाही. जवळच एका झाडाच्या फांदीला एक लांब टोपी टांगलेली होती ती दिसली. त्या टोपीला माणसाच्या डोळ्यांसारखी दोन विचित्र भोके होती.

ती विचित्र टोपी पाहून सर्व सैनिक आश्चर्याचकित झाले. समरसेन देखील चकित झाला. परंतु ही टोपी कोणाची आणि पाण्यात कोण आंधोळ करतो आहे, या प्रश्नांची उत्तरे त्याला मिळाली नाहीत. सरोवराचे पाणी अचानक हलतच होते. पाण्याच्या हालचालीवरून असे वाटत होते की कोणीतरी अदृश्य रूपे पाण्यात आंधोळ करित आहे.

त्यानंतर समरसेन व सैनिक एका झाडीत शिरून झाडांच्या आड लपून सतर्कपणे एक

टक लावून ती व्यक्ती दिसते का पाहू लागले. समरसेनाला एक शंका आली, ही व्यक्ती एकाक्षी मांत्रिक तर नाही?

थोडा वेळ विचार केल्यानंतर समरसेनाला खात्रीलायक वाटू लागले की ती व्यक्ती एकाक्षी मांत्रिक नसावा. परंतु ही टोपी कशी काय येथे? ही त्याची नसेल तर आणखी कोणी मांत्रिक आहे की काय? ही शंका त्याच्या मनात आली.

इतक्यात सरोवरातून कोणीतरी बोलत असल्याचा भास झाला. सर्वांना तो आवाज ऐकू आला. स्नान करणारी व्यक्ती कोणता तरी संन म्हणत होती. त्याचा स्वर थोडा गंवार व गंभीर वाटत होता. तेव्हा

समरसेनाला वाटले की हा कोणी तरी सर्व-सामान्य माणूस नसावा.

त्याच वेळी त्यांना आणखी एक भयंकर दुःख दिसले. सरोवरच्या काठच्या झाडीच्या मागून एका सांघाची फळा असावी तसे एका जनावराचे तोंड वर येत होते.

हे एक विचित्र जनावर होते. त्याची आकृती हत्तीहून चारपाच पट तरी मोठी असावी. परंतु इतक्या मोठ्या जनावराचे तोंड इतके बारीक कसे?

सर्वजण त्या विचित्र जनावराकडे एक-टक पहाव होते आणि मनात म्हणत होते, पुढे काय होते नकळे! त्या जनावराने आपले बारीकसे तोंड सरोवरात घातले आणि असे वाटले की जमिनीवरूनच पाण्यातल्या त्या अदृश्य वस्तूला धरण्यासाठी त्या प्राण्याचा तो प्रयत्न होता.

त्या विचित्र जनावराचे डोके पाण्याच्या पातळीपासून हातभर वर असेल तसेल की सरोवराच्या आगून एका व्यक्तीची भयंकर

किकाळी ऐकू आली. त्या किकाळीच्या पाटोपाट तत्काळ झाडांच्या फांदीला अडक-वलेली लांब व विचित्र डोळे असलेली टोपी खाली सरकू लागली.

तुसऱ्या क्षणाला सरोवरात ती व्यक्ती ती टोपी घालीत असलेली दिसली. त्या व्यक्तीला पाहताच ते विचित्र जनावर धावतून जाऊन सरोवराच्या काठावरून दूर पळून गेले.

तेव्हा सरोवरातली ती व्यक्ती ओरडून म्हणाली—“अस्स! तूच का होतास महोदरा? तू मलाच गिळायला आला होतास होय? चतुराक्षाला गिळण्याचे तुझे एवढे धाडस होते का रे!”

मांत्रिक चतुराक्षाला पाहून समरसेन व इतर सैनिक सर्वांना कांपरेच भरले. एकाही मांत्रिकाच्या या हाडवैऱ्याची नजर चुकवून जातां कसे पळायचे? समरसेन याच विचारात अडकले नजर फिरवून पाहू लागला.

(कथा:)

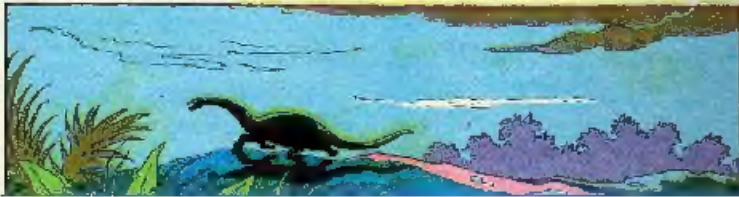

कीर्तीची आकांक्षा

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा, तू हे सर्व भ्रम यश आणि कीर्तीची आकांक्षा ठेवून करीत असशील तर तुझा हा सर्व प्रयत्न फुकट वाहे. कारण मेहनत आणि यश यांचा परस्पर संबंध अवचितच असतो. ही गोष्ट प्रयत्न करून त्याचा जो परिणाम झाला त्यावरून मुकुंदाला कळली होती. ती गोष्ट मी तुला सांगतो. असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

मुकुंद एक सामान्य सेतकऱ्याचा मुलगा होता. परंतु त्याच्या अंगात अद्भुत असा-मान्य शक्ती होती. म्हणून त्याला अनेक विद्या सहजी अवगत झाल्या होत्या. तरी

शेवटी त्याला एका सामान्य शेतकऱ्याचेच आयुष्य घालवावे लागले होते.

मुकुंद एका सामान्यशा खेड्यावात रहात असे. ते गाव कधी काळी एक सुप्रसिद्ध तीर्थक्षेत्र होते. तेथून जुन्या काळातील अनेक अवशेष व शिलालेख उपलब्ध झाले होते. ते पाहण्यासाठी दूर दूरच्या प्रदेशातून लोक येत. त्यांच्याशी बोलतांना मुकुंदच्या मनात हा विचार येई की हे लोक तर बुद्धिमत्तेत माझ्यापेक्षा कोणत्याही प्रकारे श्रेष्ठ दिसत नाहीत. परंतु आपल्यात हे यंत्रस्वी कसे काय झाले? त्याला असेही वाटे ही यथास्थिता आपल्याला मठा भिंताली तर किती बरे

होईल? त्याने त्यापका काहीजणांपेक्षा ती गोष्ट बोलूनही दाखविली.

एका वृद्ध माणसाचे मुकुंदच्या मनातली गोष्ट ओळखली व म्हणाला-“काय रे, तू या एका खेडेगावात असाच पडून राहिलास तर तुम्ही ही हुशारी नामा जाणार नाही का? तू एखाद्या मोठ्या शहरात जाऊन कां ताहो रहात?”

मुकुंदच्या मनाला ती गोष्ट पटली व तो, बदिलांनी त्याला किती समजावून सांगितले असूनही तिकडे दुर्लक्ष करून, एका शहराच्या वाटेने निघाला.

मुकुंदला वाटत एक जंगल लागले. त्या वाटेने एकट्याने प्रवास करणे चोप्याचे होते. परंतु मुकुंदला वाटले की त्याच्यासारख्या हुशार व साहसी तरुणाने पाय मागे घेणे अपमानास्पद होईल. म्हणून तो त्याच वाटेने पुढे निघाला.

जंगलात एका जागी एका चोराने त्याला धडकिले. मुकुंदने त्या चोराला बडबून काढले. चोराने चकित होऊन मुकुंदला विचारले-“मी गेली दहा वर्षे चोऱ्या करीत आलो आहे. माझ नाव ऐकूनच लोक घाबरून पळून जातात. परंतु मी तुझ्यासारख्या बहादूराला मी आजपर्यंत कधी पाहिले नाही.” मुकुंदला जेव्हा मार खाणारी व्यक्ती वीरेंद्र नावाचा चोर

असल्याचे कळले तेव्हा त्याला सुडा आश्चर्य वाटले.

तो वीरेंद्रला म्हणाला-“मला बघ आणि कीर्ती मिळावी म्हणून फार इच्छा आहे. मला चोरी करायला शिकव आपण दोघे मित्र म्हणून राहू.”

त्यानंतर दोघे शहरात गेले. वीरेंद्र चोरी करायला एका घरी गेला. रात्री दोघे त्या घराच्या आवाराभोंवतीची भिंत ओलांडून गेले. वीरेंद्रने त्या घराच्या मागच्या दाराची कडी बाहेरूनच काढली. मुकुंद त्याचे प्रत्येक काम लक्षपूर्वक पहात होता.

नंतर दोघे त्या घराच्या तिजोरीच्या खोलीत शिरले. वीरेंद्रने काहीतरी वृत्ती करून तिजोरी उघडली व दागिने रुपये काढून घेऊन त्याचे एक गाठोडे बांधून घेतले. दोघे तेथून पळून जायच्या वेळात होते, तेव्हाच वीरेंद्रला भिंतीला टांगलेली एका बाईची तसबीर दिसली. तेथे झोपलेल्या लोकांकडे त्याने पाहिले आणि हतकी जोखिम घेऊन बांधून घेतलेले गाठोडे तेथेच टाकले आणि मुकुंदाबरोबर रिकाम्या हातांनी बाहेर निघून गेला. तेव्हा मुकुंदने चिडून जाऊन चोराला विचारले-“काय रे, इतकी जोखिम घेऊन तू हे सर्व जे संपादन केलेस ते टाकून कां निघून आलास?”

चोर म्हणाला-“एकदा मी जंगलात एका बागी जखमी होऊन मरणाची वाट पहात पडलो होलो. त्यावेळी एक बाई आपल्या माहेरी एका गाडीत बसून जात होती. त्यांनी मला गाडीत आपल्या माहेरी नेऊन माझं औषध पाणी केले. आज आपण चोरी केली ते घर त्या बाईच्या नवऱ्याचे आहे. माझा जीव ज्या बाईने वाचविला तिच्याच घरात चोरी करणे पाप वाहे!”

मुकुंदने विचार केला, असला वेडा पोर काय कामाचा? तो त्याला सोडून माणखी कोठेतरी निघून गेला. हिळत फिरत मुकुंद आता कोठे रहायचे असा विचार करीत

असतां अचानक त्या गावाचे त्यापाधीश शरच्चंद्र यांची भेट झाली.

त्यापाधीश शरच्चंद्रांचा एक नियम होता, दररोज जेवायला बरोबर फोपीतरी पाहुणा असला पाहिजे. त्या दिवशी मुकुंद त्यांना भेटला व त्याला त्यांनी बरोबर जेवायला बोलाविले. मुकुंदशी बोलत असतां त्याच्याविषयी सर्व माहिती त्यांना कळली. त्यांनी त्याला सांगितले. त्याची राहण्या खाण्यापिण्याची चांगली सोय होईपर्यंत त्याने त्यांच्याकडेच रहावे.

त्या गावात चक्रधर नावाचा एक शूर योद्धा रहात होता. मुकुंदने विचार केला की तो आपल्या हाती हारला की आपल्याला

लोक पराक्रमा वार म्हणून ओळखू लागतील. परंतु मुकुंदने घाई न करता चक्रधर दिवसभर काय करतो हे बारकाईने पाहून घेतले. चक्रधर एकदा आपल्या बागेत संध्याकाळच्या वेळी फिरायला जाई. मुकुंद एके दिवशी गुप्तपणे त्या बागेत शिरला आणि चटदिशी तलवार उपसून चक्रधरवर वार करायला गेला.

चक्रधरने चकित होऊन विचारले—“तू कोण रे?”

“मी तुझ्याशी झूट करून तुझ्याहून मोठा वीर म्हणवून घेण्यासाठी आलो आहे.” मुकुंद म्हणाला.

“तरमग तू असा लपून छपून कोणालास? सर्वासमक्ष मला आव्हान कर आणि ये!” चक्रधर म्हणाला.

“सर्वासमक्ष मी हारलो तर माझी मान झाली होईल. तें मला पसंत नाही. त्या पूर्वी तुझ्यात किती दौरे आहे हे कळावे हाही एक हेतु आहे.” मुकुंद म्हणाला.

चक्रधरने चटदिशी म्यानंतून तलवार उपसली आणि मुकुंदवर घावला. परंतु होमतीन मिनिटातच मुकुंदने चक्रधरची तलवार पाडून त्याला निःशस्त्र केले.

चक्रधर चकित होऊन म्हणाला—“तू कोणत्याही बुरुजभट्ट शिकलेला विसत

नाहास. तुला खड्गयुद्ध सहजा आले आहे. तू मज्जाबरोबर मंती करून राहिलास तर मी मुझ्याकडून काही पवित्रे शिकून घेईन.”

“त्यात मला काय फायदा मिळणार?” चक्रधरने विचारले.

“तुला मी दररोज शंभर रुपये देईन.” चक्रधर म्हणाला.

थोर व्यक्ती म्हणवून घेण्यास पैसा पाहिजे, हे ओळखून मुकुंदने चक्रधर बरोबर रहायचे कबूल केले.

दोन महिन्यांनी चक्रधरने मुकुंदकडून इतके शिकून घेतले की तो मृकुंदहून पटाईत झाला. म्हणून मुकुंदची नोकरी सुटली. परंतु त्याला त्याचे एवढे वाईट वाटले नाही. कारण त्याच्याजवळ सहा हजार रुपये जमा झाले होते. त्या भांडवलावर व्यापार करता येईल असे त्याला वाटले. असा विचार करून त्याने वासुदेव नावाच्या एका व्यापाऱ्याचा सल्ला घेतला. वासुदेव एक प्रसिद्ध व्यापारी होता. त्याच्या मदतीने व्यापार करून मुकुंद एका वर्षात लक्षाधीश झाला. त्यानंतर वासुदेवने मुकुंदला सल्ला दिला—“मुकुंद तुला जो फायदा झाला आहे त्यातले दहा टक्के दानवर्ष करून कीर्ती संपादन कर.”

मुकुंद लक्षाधीश झाला सारा, परंतु रडाला यश प्राप्त झाले आहे असे वाटले नाही. म्हणून त्याने वासुदेवचा सल्ला मानला नाही. त्याने विश्वकला व संगीतशास्त्राचा अभ्यास सुरू केला. तरी त्याला यश मिळाले नाही.

मध्यंतरी मुकुंदचे बडील त्या गावी आले. बडिलांना पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने त्यांना विचारले—“बाबा, तुम्ही एकाएकी या गावी कसे काय आलात?”

“या वर्षी आपल्या शेतात एकरी तीस मण धान्य निघाले आहे. मी इतके दिवस श्रम करीत आलो त्यात मला या वर्षी यश

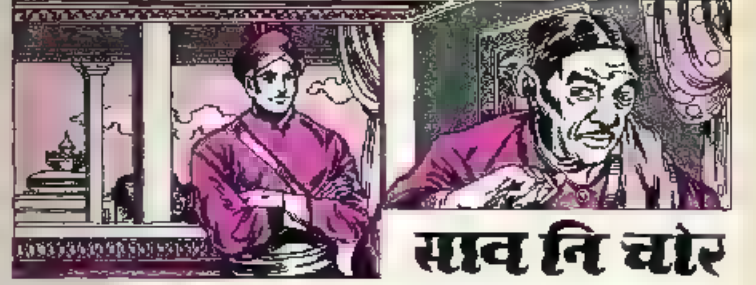
मिळाले. राजाने माझा सत्कार करण्यासाठी मला बोलाविले आहे" मुकुंदचे वडील म्हणाले.

पित्याचा सत्कार राखवणेच झाला. तो मुकुंदने प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिला. त्याला फार आनंद झाला. त्यानंतर तो आपल्या बखिलांबरोबर आपल्या खंडेगाभी येऊन राहू लागला आणि शेतीभातीची कामे पाहू लागला. त्या दिवसापासून यश आणि कीर्तीच्या पाठीमागे पळण्याचे त्याने सोडले. येथेच गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "राजा, मुकुंदने यश आणि कीर्तीच्या मागे लागणं कां सोडलं? त्याच्या अंगात त्यासाठी लागणारे सामर्थ्य किंवा शक्ती नव्हती म्हणून का? की वडील भेटतांच त्याला घर आठवले. त्याने जे जे प्रयत्न केले होते त्यात तो यशस्वी झाल्याचेच सिद्ध झाले होते! तरयग यश आणि कीर्ती मिळविण्याविषयी तो निराश का झाला? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून वू दिळे नाहीस तर परिणाम तुला

माहीत आहे, तुझ्या डोक्याची शंभेर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला— "मुकुंदला योज- क्का क्षेत्रात यश मिळेल असे वाटत होते, ही त्याची चुक होती. जवळजवळ सर्वत्र क्षेत्रात त्याला यश मिळण्या इतकी त्याच्या अंगात शक्ती होती. परंतु जेव्हा यश मिळाल्यावर तो विरस्त्याशी करण्यास लागणारी साधना त्याच्या अंगी नव्हती. वडिलांना शेतीच्या बाबत सर्वात उत्तम शेतकरी म्हणून यश मिळाल्याचे कळल्यानंतर मुकुंदला आपली चुक कळली. यश प्राप्त झाली त्याला येथेच अटकण्याची आणि निरतिराळचा क्षेत्रात आपली शक्ती अजमावून पाहण्याची गरज नव्हती मिळ्या व चिकोटी असेल तर आपल्या घरी राहून कोणत्याही क्षेत्रात यश संपादन करणे शक्य आहे हे कळल्याच तो वडिलांबरोबर घरी परतला.

जगातूनही राजाचे बौद्ध अर्थ होवाच वेताळ प्रेरणासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला (कल्पित)

साव नि चोर

इश्याचे बाळगजील चोर व दरोडेखोर म्हणून प्रसिद्ध होते. म्हणून इश्या- मुळा चोरीचा संघाच करू लागला. त्याला राखू नावाचा मुलगा होता. इश्याचे उतार- वय होत गेले असतसे त्याला वाटू लागले की रामूला आपला धंदा वेळीच शिकवून अड्डा चोर केले पाहिजे. परंतु रामूला वडिलांचा तो धंदा आवडत नव्हता.

रामूने आपल्या उद्धरनिर्वाहासाठी कोण तातरी दुसरा धंदा करायला ठरविले. त्याप्रमाणे तो कामाच्या शोधार्थ गांवभर फिरत राहिला. खंबटी इनामबारांनी त्याला आपल्या घरी पाहारेकरी म्हणून नमक. रामूने ते काम इमान इतबारे कले.

इनामबारांपेक्षा दोन कल्पत मूल्यवान असे दोन हिरे होते. परदेशात वशा तऱ्हेच्या हिऱ्यांना फार मोठी मागणी होती

तसेच हिरे जहागीरदारांच्या बरे चार होते. इनामबारांनी विचार केला की आपले दोन आणि जहागीरदारांकडले चार मिळून लहाने सहा हिरे परदेशात पाठविले तर चांगली किंमत मिळेल. परंतु जहा- गीरदार, जास्त किंमत मिळाल्याशिवाय ते हिरे विकणार नाहीत, म्हणून इनामबारांनी ते चोखन आजायचे ठरविले.

त्याप्रमाणे पुष्कळ विचार करून ते रामूला जवळ बोलावून म्हणाले— "रामू, मी तुझ्या कायद्याची गोष्ट सांगतो आहे. जहागीरदारांकडले चार हिरे वू चोरून जाणून दिलेस तर मी तुला एक मोठे बक्षिस देईन."

रामू म्हणाला— "मालक, मी चोर व दरोडेखोर असलेल्या कुटुंबातच जन्मला आहे परंतु मला तो धंदा आवडला नाही म्हणून मी पाहारेकऱ्याची नोकरी आपल्या

पदरी करू लागलो तेव्हा हे काम बाध्या हातून होणार नाही मला माफ करा."

ते ऐकून इनामदारांना आवचमबिरोबर रागाही आला व म्हणाले—“काय म्हणालास? तू चोर कुट्यांच्या कुटुवात जन्मलास? मला हे यापूर्वी कळले असते तर मी आपल्या घरी नोकरी विली बसली का? बालता हो, आताच्या आता!"

राबू नोकरी सोडून निघून गेला.

ही गोष्ट घडली त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी जहागीरदार इनामदाराच्या घरी येऊन म्हणाले—'हे पहा, पिडा, मी व्यापाराच्या कामाने महिन्याभरासाठी परगनाबी जातो आहे. हल्ली चोरांचा सुळसुळाट वाढला आहे म्हणून हे नार हिरे ठेवून घे. परत आल्यावर घेऊन आईन.' असे तांगून व ते चार हिरे इनामदारांना देऊन जहागीरदार निघून गेले.

परगनावात परत आल्यावर जहागीरदार इनामदारांकडे हिरे परत मागले गेले. इनामदार जणू काही त्यांना काही माहीत

नाहो असा आव आणून जहागीरदारांना म्हणाले—'तुम्ही मला हिरे दिलेले? केव्हा? कशासाठी? माझ्याकडून तुम्ही पावली बगैरे काही लिहून घेतली होती का?'

जहागीरदार चकित होऊन रागात इनामदारांना म्हणाले—'मला राबूने तुझ्या मनात काही तरी काळबेरे असल्याचे सांगितले आहे. परंतु ते मला खरे वाटले नाही. त्या गोष्टीची सात्री व्हावी याकसाठी मी हिरे तुझ्याकडे ठेवले. ते राबूने केव्हाच तुझ्या घरातून आणून माझ्याकडे पांचवे केले आहेत हे पहा डोळे उघडून!' असे म्हणत जहागीरदारांनी खिसातून ते चार हिरे काढून दाखविले व म्हणाले—'बाज मला कळले की तुझ्यासारख्या संभावित चोरांवर विश्वास करतां कामा नये मी गावातल्या सर्व प्रतिष्ठित बडीलबायांच्या कामावर ही गोष्ट घातल्याशिवाय राहणार नाही.' त्यानंतर त्यांनी राबूला आपल्या घरी चांगला पगार देऊन पाहारेकरी नेमले.

शाप भोवला नाही, पावला!

भोवकाकू व ठकुताईचे घरस्वरांची त्राहण होत होती. एकदा ठकुताई एक भयंकर विकत घ्यायला आठवड्याच्या बाजाराला निघाल्या तेव्हा भोवकाकू म्हणाल्या: 'ओहो शय विकत घ्यायला निघालीस का बेटे तू बरोबर नेते आहेस ते पैसे घालवून बसली नाहीस म्हणजे मिळविलीस इमन.' आपल्या तांडाचे वाक्य म्हणजे आपण वाटायला भीमाकाकूला.

ठकुताईंनी भीमाकाकूच्या वाक्याकडे दुर्लक्ष केले व बाजाराला गेल्या सध्याकाळी त्यांना रिकामा हातांनी येत असलेल्या पाहुन भीमाकाकू आवले. शाप लागला असे वाटत म्हणाल्या—'काय म ठकुताई रिकाम्या हातांचे का? हाय बाई, कायच असेल ते टाळते का?'

'तसे नाही हो भीमाकाकू मी बाजारात सहारे देऊन गाय विकत घेऊन येत होते मरणा गोजारच्या गजबे सायकार घेतले माईला पाहुन इतके मध झाले की एक तुजाराजना देता का? विचारत त्यांनी चारम रुपये फायदा होतो आहे का सोडा, असा विश्वास करून ते पैसे घेऊन येते आहे तुम्ही म्हणालात तस कामच असत ने टाळत का? होतच! असे म्हणत ठकुताई मायल्या घरात गेल्या.

जांवई हय

लखुजी एक बरीब शेतकरी होता त्याने दोघां मुलींची लग्ने करून दिली आणि आणखी गरीब जाला. लग्नांच्या खर्चाबाली घरातली सर्व चीजवस्तु गेली. उरली काब ती चार एकर जमीन एक बेंडांची जोडी आणि गाडी.

लग्न झाल्यावर सहा महिन्यांनी संक्रांत आली सणाला मुलींना व जावयांना बोळवायला लखुजीची बायको माघह करू लागली. लखुजी फक्त होकाराची मान हलकी, परंतु त्याने ख्यासाठी काही केले नाही.

धाकट्या मुलीला माहेरचा फार अपमान होता. "माहेरी जाऊ या का?" नवऱ्याला म्हणाली.

"तुम्हा बाबांनी बोलाविले नाही आणि आपणुकासारखे जायचे का?" धाकटे जावईबाप म्हणाले.

'बापल्याला माझ्या आईबाबांनी बोळवायला हवे का हो? हे काय बोलणं झालं?' धाकटी मुलगी म्हणाली.

धाकटे जांवईबाप तयार झाले त्याच प्रमाणे लखुजीची थोरली मुलगी-मुद्दा आपल्या नवऱ्याला घऊन माहेरी निघाली. थोरला जांवई पहिल्याने तयार होत नव्हता.

"आमच्या बाबांनी धाकट्या जांवईला सण म्हणून काही भेट दिली सक्ज, आणि तुम्ही तेथे गेला नाहीत म्हणून तुम्हाला काही अहेर मिळाला नाही तर माझी मान सारकी नाही का होणार?" थोरली मुलगी नवऱ्याला म्हणाली म्हणून विचारा बायकोच्या आग्रहात तिजाला हाता अशातऱ्हेने थोरले जांवईमुद्दा सासुरवाडी पोचले.

राजत गाजत बोलावून आणल्यासारखे दोघे जांवई सासुरवाडी पोचले दोघां

मुलींना व जावयांना गाड्यांतून उतरतांना पाहून लखुजी बककच झाला त्याच्या बायकोला मात्र वाटल की नवऱ्यात आपण म्हटल्या प्रमाणे दोघां मुलींना व जावयांना बोलाविले म्हणून तिला फार आनंद झाला.

सण कसतरी पार पडला परंतु लखुजी दोघा जावयांना सणाचा काही अहेर वगैरे करणार असल्याची लक्षात दिसली नाहीत.

असं का? हा एकच प्रश्न दोघां जावयांच्या मनात पुन्हा पुन्हा अत होता. दोघांना रात की दुसऱ्याला काढू दिल्यासिवाय गुपगुप देण्या चण्याचा कार्यक्रम उरकून घ्यायचा विचार सासऱ्याच्या मनात आहे की काय? दोघांना शंका आली होती त्याप्रमाणे

लखुजी, दोघे परत आपल्या घरी विचारा होते नेमका त्या दिवशी लखुजी घरातून नाहोसा झाला व कोठे गेला कोणाला कळले मुद्दा नाही.

थोरली आईला जाऊन म्हणाली- 'आमच्या ह्यांना सणाच्या पेढी काहीतरी घायला नको का म आई?'

आई शोधळल्या स्त्रात म्हणाली- 'तुमचे बाबा घरातले बाण्य सर्व विकून लग्नासाठी व कचं झाले होते ते फेडायला व उरलेली बककम जावयांना काही आणून घायला गेले असतीलसे वाटत!'

बाराआठ उभो राहून धाकटीने ते एकल. तिने मुद्दा धाकत जाऊन अहेरा- विषयी आईला विचारले.

आई घृणाली—“तुमचे बाबा बेल विकून पुण्या लव्हाकरिता झालेला सर्व फेडामळा व उरले तर अहेर आणायला गेले असावेत की काय, मला ते माहीत नाही.”

दोघां जावयांना ती बातमी त्यांच्या त्यांच्या जायकोकडून कळली. धोरल्या जावयाने सांजच्याच बेल गाडोला जुंपले आणि गाडीत धान्याची पोती घालून बाजाराला निघाला. धाकटा जांवई ठीक वेळेवर आला आणि त्याच गाडीत बसला.

गाडी बाजारात पोचली. धोरला जांवई धान्य विकायला एका बाजूला गेला तर धाकटा बेल विकायला दुसरीकडे गेला. दोघांना भाव कसा करायचा माहीत नव्हते. धान्याचे व्यापारी धोरल्याला घेऊन धान्याचा भाव विचारू लागले.

धोरल्या जांवयाने मनातल्या मनात काहीतरी विचार करून काहीतरी भाव सांगितला. सर्व व्यापारी खदखदा ठहू लागले. त्याने सांगितला तो किरकोळ धान्याचा भाव होता. व्यापारी कां हुसले ते

नकळल्यामुळे धोरल्या जावयाने विचारले— “तुम्ही कोणत्या घराने येणार बोल!”

ते ऐकून आणि हा माणूस कोठून तरी धान्य चोरून घेऊन आला असावा असा संशय आल्यावरून व्यापाऱ्यांनी पोलीसांकरवी त्याला अटक करविली.

धाकट्या जावयाची तीव्र दुर्गत झाली. बेल विकत घेणारे किंमत बिचारू लागले तेव्हा काय उत्तर द्यावे हे त्याला कळले नाही. म्हणून त्याने शेजारी तुपाचा व्यापारी होता त्याला विचारले. बेल खरेदी करायला आलेल्यांना संशय आला की कोणाचे तरी बेल चोरून आणले असावेत माने आणि त्याला पोलीसांकरवी अटक करविली.

सबुजीला दोघां जावयांनी केलेला पराक्रम कळला. त्याने पोलीस ठाण्यावरून त्यांना सोडविले तेव्हा त्याचे पंचप्राण कंठापर्यंत येऊन पोचले होते. जावयांना काही तरी अहेर करता यावा म्हणून तो शेजारच्या गावी कर्जे मागायला गेला होता. ती रक्कम पोलीसांकडून दोघांना सोडवायलाच पुरेशी ठरली!

सुवर्णपात्र

पांवढ्या कल्पात बोधिसत्वांनी लेखा नावाच्या देशात भांडी विकणारा तांबोडी म्हणून अवतार धारण केला. ते जुनी भांडी विकत घेऊन त्यांच्या घराबो नवी भांडी देत. या धंद्यात बोधिसत्व उचित लाभ तेवढाच घेत.

त्याच देशात मांड्याचा व्यापार करणारा आणखी एक व्यापारी होता. तो फार लोभी होता. तो व बोधिसत्व परस्परांच्या सल्ल्याने कोठे जायचे ते ठरवून व्यापार करीत.

एकदा दोघे मिळून तेलिवाहा नावाची नदी पार करून आंध्रपुर नांवाच्या गावी पोचले. एकाच्या धंद्याच्या दुसरा आव घेऊ नये या हेतूने दोघांनी त्या गावातले तिर- निराळे भाग ओढून घेतले. आणि दोघे आपापल्या वाटाच्या भागात व्यापाराला निघाले.

त्या आंध्रपुर गावात एक वाण्याचे घर होते. त्या वाण्याचे कुटुंब एका काळी चांगले श्रीमंत होते, परंतु पुढे त्यांना मरीची आली. त्या कुटुंबातले दोघे भाऊ आणि संपत्ती गेल्यावर उरले काय ते दारिद्र्य अन् एक म्हत्वाची आई आणि तिची लहान मुलगी. दोघी घराघरी काम करून आपला उदर निर्वाह चालवीत.

त्यांच्या घरात बरीचशी जुनी भांडी होती. त्यात एक सोन्याचे भांडे होते. चांगली स्थिती असतांना ते वापरात नव्हते. त्यामुळे वापरात नव्हते म्हणून दोघे फिक्के पडले होते. ते सोन्याचे आहे हे दोघीनाही माहीत नव्हते.

लोभी व्यापारी “भांडी घ्या भांडी, पातेल्हा तपेल्या! जुन्या हा व नव्या घ्या!” असे ओरडत त्या वाण्याकडे रहात त्या घरासमोर आला.

प्रवासापुरते जाठ स्वये, ही पिशवी आणि तराजू शिवाय माझ्या जवळ जो माल आहे तो सर्व तुम्हाला देतो, ध्या!" असे सांगून व सर्व माल देऊन बोधिसत्वांनी सोन्याचे भांडे घेतले आणि निघून गेले.

त्यांनी ठेवून घेतलेले आठ रुपये नदी पार जायला तरीवाल्याला द्यायला लागले.

नंतर लोभी लबाड व्यापारी आपण केलेली बुक्ती फळाला गंते का पाहण्यासाठी पुन्हा त्या बायका रहात त्या घरासमोर येऊन मोठ्या आविर्भावाने म्हणाला-"बर तर टाका इकडे ते भांडे आणि ध्या त्या बदल एकादे भांडे!"

म्हातारी संतापून त्या लबाड व्यापाऱ्याला म्हणाली-"काय रे बाबा! लाख रुपयांच्या भांड्याला कवडी मोलाचे म्हणून टाकून गेला होतास की! दुसरा एक धर्मीय तांबोळी आला होता तो एक हजार रुपये देऊन भांड घेऊन गेला."

ते ऐकताच त्या लबाड व्यापाऱ्याला भ्रम झाल्यासारखे झाले.

"लाख रुपयांचे भांड त्याने उडवले का? भासं केवढे नुकसान झालं?" असे म्हणत, कपाळ बडवीत रडत आणि वेड लागल्यासारखा जवळचा सर्व माल व पैसा त्या बाईजवळ टाकून देऊन आणि अंगावरचे उपरणे वसळून खाली पडत होते तिकडे ही लक्ष व देता फक्त तराजू हातात घेऊन नदीकाठी धावत गेला. बोधिसत्व तरीत बसून प्रवाहाच्या मध्यभागी पोचलेले दिसले.

त्या लोभी व्यापाऱ्याने तरीवाल्याला तरी परत आणायला हाका मारल्या. "परत कशाला व्यापची रे?" बोधिसत्व तरीवाल्याला म्हणाले. बोधिसत्व नदीपार उतरलेले लबाड व्यापाऱ्याने पाहिले मात्र त्याला आवेश चढला आणि तो छाती धडबू लागला. त्याच्या तोंडातून रक्त येऊ लागले. बोधिसत्वांच्या हेपाने त्याची छाती फुटली व तो तेथेच गार झाला.

बोधिसत्वांनी दानधर्म करीत पुढले आयुष्य घालविले.

बुद्धाचे प्रस्थान

बुद्धाचे प्रस्थान झाल्यावर सिद्धार्थ जन्मनशरणीच्या अर्धमास शुद्ध होऊन निर्वोणप्राप्तीच्या स्थितीस पोहोचला. परंतु मानवजातीला दुःखात व अज्ञानापाकाराने घटलेले पाहून त्याने निर्वोणप्राप्तीचा दिवात सोडला व प्रजेला ज्ञानवीध करण्याचे ठरविले.

मगधे प्रथम विद्यार्थे स्वामात सोडून गेलेले जे पांच तपस्वी होते त्यांच्या शिष्याचे निमंत्रण. काराणही जवळच्या वनात ते दिसले. त्यांची सुरवातीला दुष्टे त्याच्याकडे पाहून दुर्लक्ष केले. परंतु तो जवळ जाऊन तेन्हा विवश होऊन त्यांनी जडून त्याला प्रणाम केला.

त्यानंतर बुद्धाचा तिसऱ्या क्षाला हो मग दारुवाला एका सावकाराचा मुखवा. ययाला राम संतापून मुलांना परत न्यायला आला. बुद्धाने त्याच्याशी काही वेळ बोसण झाल्यावर ययाला वापरी बटाचा शिष्य झाला.

प्रवासापुरते आठ रुपये, ही पिशवी आणि तराजू शिवाय माहपा जवळ जी माल वाहे ती सर्व तुम्हाला देतो, ध्या!" असे सांगून व सर्व माल देऊन बोधिसत्वांनी सोन्याचे मोठे घेतले आणि निघून गेले.

त्यांनी ठेवून घेतलेले आठ रुपये नदी पार जायला तरीवाल्याला द्यायला लागले.

नंतर लोभी लबाड व्यापारी आपण केलेली युक्ती फळाळा येते का पाहण्यासाठी पुन्हा त्या बायका रहात त्या घरासमोर येऊन मोठ्या आविर्भावाने म्हणाला-"बर तर टाका इकडे ते मोठे आणि ध्या त्या बदल एकादे भाडे!"

म्हातारी संतापून त्या लबाड व्यापाऱ्याला म्हणाली-"काम रे बाबा! लाख रुपयांच्या मोठ्याला कवडी मोलाचे म्हणून टाकून गेला होतास की! दुसरा एक धर्मात्मा तांबोळी आला होता तो एक हजार रुपये देऊन मोठे घेऊन गेला."

हे ऐकताच त्या लबाड व्यापाऱ्याला भ्रम झाल्यासारखे झाले.

"लाख रुपयांचे मोठे त्याने उडवले का? माझे केवढे नुकसान झाले?" असे म्हणत, कपाळ बडवीत रडत आणि वेड लागल्यासारखा जवळचा सर्व माल व पैसा त्या बाईजवळ टाकून देऊन आणि अंगावरचे उपरणे घालून खाली पडत होते तिकडे ही लक्ष न देता फक्त तराजू हातात घेऊन नदीकाठी घाबत गेला. बोधिसत्व तरीत बसून प्रवाहाच्या मध्यभागी पोचलेले दिसले.

त्या लोभी व्यापाऱ्याने तरीवाल्याला तरी परत आणायला हाका मारल्या. "परत कशाला न्यायची रे" बोधिसत्व तरीवाल्याला म्हणाले. बोधिसत्व नदीपार उतरलेले लबाड व्यापाऱ्याने पाहिले मात्र त्याला आवेश चढला आणि तो छाती बडबड लायला. त्याच्या तोंडातून रक्त येऊ लागले. बोधिसत्वांच्या द्वेषाने त्याची छाती फुटली व तो तेथेच गार झाला.

बोधिसत्वांनी वानधर्म करीत पुढले आयुष्य घालविले.

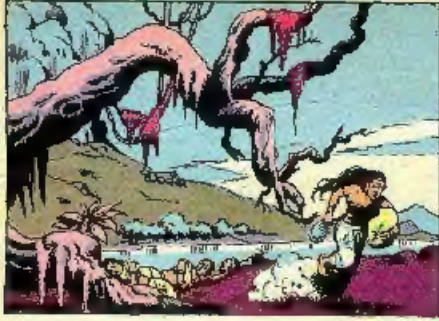
बुद्धाचे प्रस्थान

बुद्धाचे प्राप्त झाल्यावर सिद्धार्थ जननमरणाच्या चक्रेतूनून मुक्त होऊन निर्वाणप्राप्तीच्या स्थितीला पोहोचला. परंतु मानवजातीला दुःखात व अज्ञानांधारात पडलेले बाहून त्याने निर्वाणप्राप्तीचा दिवाळ सोडवून व प्रजेला ज्ञानबोध करण्याचे ठरविले.

मागचे श्रमण छिन्नार्थ त्याला तोंडून गेलेले जे पांच तपस्वी होते त्याच्या शोधार्थ निघाला. वाराणासी जवळच्या वनात ते दिसले. त्यांनी सुरवातीला ठारून त्याच्याकडे पाहून दुर्लक्ष केले. परंतु तो अवळ आला तेव्हा विश्वास होऊन त्यांनी उठून त्याला प्रणाम केला.

त्यानंतर बुद्धाचा निष्क झाला ती सगळी मावाचा एका सावकाराचा मुलगा. यशचा हाप संतापून मुलाचा परत माथिला आला. बुद्धाने त्याच्याशी काही वेळ बोधने झाल्यावर यशचा बापही बुद्धाचा शिष्य झाला.

एका सरोवराच्या काठी काही श्रीमंत तरुण आपापल्या वायकांजरीवर विहार करीत होते. त्यांच्यातला एक ब्रह्मचारी होता. तो एका नर्तकीच्या बरोबर येऊन आला होता. सर्वे शोषी गेल्यावर त्या नर्तकीने सर्वांच्या अंगावरचे वागिने काढून घेतले आणि पळून गेली.

कसब व त्याच्या शिष्यांनी आपल्या अटा कातरून नदीत फेकून दिल्या. लगेच योजनाच्या अंतरावर आपघाती दोघां तपस्वींच्या शिष्यांनी नदीत स्नान करीत असतां नदीत वहात येत असलेल्या जटा पाहिल्या व कुतूहलवश उरवेवला आणि व बुढाजवळ राहू लागले.

ते तरुण आगे सात्त्यावर त्या तरुणीला घेऊन आणण्यासाठी निघाले. वाटेत त्यांना बुढा भेटला. "एता तरुणीच्या शोषासाठी का निघाला आहो? जातल्याच्या शोषाई निघाला नाही का? बोव्हीर्वकी कोणते खेष्ट?" बुढाने त्यांना विचारले. त्यांचे अज्ञान नष्ट झाले व ते बुढाचे शिष्य झाले.

बुढाची कीर्ती दिग्बिम्बित पसरली. अशंक्य शिष्यांना बरोबर घेऊन बुढा राजगृहाला आला. विविचार राजाने बुढाचे अत्यंत आदराचे स्वागत केले. बुढा त्याचा वतिथि झाला अर्वा राजा स्वतः बुढाला जेवायला वाढी.

उरवेला नशिक भस्मप (कश्यप) नावाचे धोर तपस्वी होते. आपण धोर ज्ञानी म्हणून त्यांना फार गर्व होता. बुढाने आपल्या घर्माचा उपदेश त्या तपस्वीला केला. आज, गो व त्याचे शिष्य बुढाच्या शिष्यवर्गात सामील झाले.

बुढाचे वडील शूद्रादल वाने बुढाला कपिलवस्तूला वेळ्यासाठी आमंत्रण द्यायला दूत पाठविले आमंत्रण घेऊन गेलेले दूत परतले नाहीत ते बुढा-बरोबर तेने राहून गेले तरी बुढा कपिलवस्तूला आला. त्याचे वडील, सायब आई व सतर लोकांनी त्याचे उत्सव्हाने स्वागत केले.

